

LES DESIGUALTATS NORD-SUD EXPLICADES A L'AULA

APUNTS SOBRE EDUCACIÓ PEL DESENVOLUPAMENT

Antoni Verger Planells

Membre del SAPS-UAB i de l'Observatori del Deute en la Globalització

L'Educació pel Desenvolupament (EpD) pretén apropar a l'alumnat i a la ciutadania en general una sèrie de coneixements sobre les desigualtats Nord-Sud. No obstant, l'EpD no es limita a una transmissió bancària de continguts sinó que incideix en el terreny de les emocions i de les actituds. Per aquest motiu es considera que un bon programa d'EpD hauria de generar -en aquest ordre- reflexió, conscienciació i acció.

Tot programa d'EpD fa referència a "l'estat del món", és a dir, aporta informació sobre quins són els principals eixos de desigualtat mundial i de pobresa humana. Si bé els indicadors de desigualtat més habituals són de caràcter econòmic (ingressos per llar, PIB per càpita, desigualtat salarial, etc.), la manera com es materialitza la desigualtat i la pobresa és molt més ampla. Així, les desigualtats entre països es poden explicar -a banda dels termes econòmics- fent esment a les taxes d'accés a l'educació o a les noves tecnologies, a l'analfabetisme, al nombre de metges per cada mil habitants, a l'esperança de vida, etc. Per altra banda, també és important fer esment a com la pobresa es distribueix en funció de diferents grups socials (dones, ancians, minories ètniques, etc.).

Recursos

Si volem comptar amb dades actuals sobre qüestions com les esmentades podem accedir a:

- L'Informe anual sobre el Desenvolupament Humà del PNUD, que es pot *descarregar* gratuïtament de: www.undp.org/spanish/
- *Nation Master*, un recurs electrònic que ens permet visualitzar les desigualtats mundials en funció d'un ample nombre de variables (www.nationmaster.com)

Quan eduquem pel desenvolupament, és necessari informar sobre l'estat del món, però amb això no en tenim a bastament. Si pretenem desencadenar processos de sensibilització i d'acció-reflexió, cal anar una mica més enllà i fer també esment a les raons de

l'estat del món. És a dir, cal incidir en les causes de les desigualtats mundials. Arribats a aquest punt, la nostra tasca com a educadors i educadores es complica ja que les causes de les desigualtats mundials, a diferència dels indicadors, no són elements fàcilment objectivables. Tinguem en compte que existeix un ample ventall de teories que pretenen explicar les desigualtats mundials o el subdesenvolupament dels països i que, per tant, una mateixa panoràmica mundial pot ser interpretada de maneres molt diferents. És més, aquestes explicacions, a banda de ser diferents entre elles, poden arribar a ser contradictòries.

La culpabilització dels pobres

Hom ha sentit parlar, tant en converses a peu de carrer com en els mitjans de comunicació, que els països del Sud no es desenvolupen perquè la seva població té massa fills, per culpa de les catàstrofes naturals que pateixen amb regularitat o perquè no tenen una cultura del treball ni de l'estalvi com la de les societats occidentals. Aquestes teories -o creences- sobre el subdesenvolupament són també sostingudes en alguns cercles acadèmics, per determinades ONGD o per alguns planificadors del desenvolupament. Per tant, és molt habitual -malgrat es pugui dir amb diferents formes de sofisticació- atribuir la culpa o la responsabilitat del subdesenvolupament a

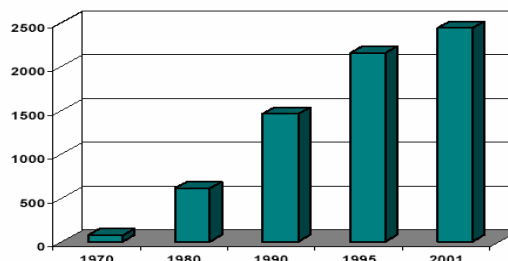
les mateixes persones empobrides. Les solucions que es plantegen des d'aquesta perspectiva són, per una banda, mesures assistencials i, per l'altra, la transferència d'un conjunt de recursos, habilitats, competències i hàbits a la població empobrida per tal que pugui sortir de la pobresa per ella mateixa. És a dir, rememorant la dita sobre la "canya i el peix", s'ha de donar peix als pobres i, en la mesura que sigui possible, se'ls ha de facilitar una canya i un curs de pesca.

Altres teories similars, en lloc d'atribuir la culpa a la totalitat de la població del Sud, l'atribueixen únicament a les seves elits, ja que consideren que la classe política d'aquests països és excessivament corrupte i que la seva classe empresarial és insuficientment emprenedora.

La responsabilitat del Nord en el subdesenvolupament del Sud

Les explicacions anteriors ometen els factors exògens als països pobres, és a dir, no contempen un conjunt de factors que no depenen directament de la població dels països del Sud. No obstant, un bon programa d'EdP hauria de contemplar necessàriament, en major o menor intensitat, el paper dels factors exògens en el subdesenvolupament del Sud ja que, com veurem a continuació, el seu pes no és fútil. Concretament, ens centrarem en tres factors que dificulten el desenvolupament del Sud per la senzilla raó que suposen una gran transferència de recursos des del Sud cap al Nord. Ens referim al deute extern, a la inversió de les Empreses Transnacionals i al sistema comercial dominant.

a. Deute extern: El Deute Extern començà a ser un problema greu pels països del Sud als anys 70, arran de la crisi del petroli. A principis d'aquella dècada, l'alt preu dels productes petrolers va generar importants estocs de petrodòlars en els mercats financers mundials i, per donar sortida a aquest romanent de diners, es va optar per prestar-lo (inicialment en condicions molt favorables) als governs dels països del Sud. Des d'ençà, el deute extern contret per aquests països ha anat creixent de manera exponencial i ha esdevingut una de les causes centrals d'importants crisis econòmiques al Sud. Les principals raons de

Gràfic 1. L'efecte "bola de neu" del Deute Extern (les xifres representen l'augment del deute en milions de \$).

Font: www.observatorideute.org

l'augment del deute han estat la pujada dels interessos i la concessió de nous crèdits -molts dels quals es demanen per poder pagar deutes anteriors. És important esmentar que l'Ajuda Oficial al Desenvolupament -que sovint pensem que són donatius dels països del Nord- s'atorga majoritàriament en concepte de crèdits. Per exemple, un alt percentatge de l'AOD espanyola són crèdits FAD (Fons d'Ajuda al Desenvolupament), que esdevenen importants generadors de deute extern en els països "ajudats". A més, els crèdits FAD formen part del que es coneix com "ajuda lligada" la qual cosa implica que el préstec s'ha de destinar forçosament al consum de béns i serveis del país creditor. Per tant, l'AOD -de la manera com s'implementa actualment- beneficia més el país "donant" que el país receptor, ja que el primer obre mercats i el segon incrementa el seu deute extern.

Actualment, el pagament del deute extern és per molts països del Sud una feixuga llosa que els dificulta desenvolupar-se. Tinguem en compte que en alguns països el servei del deute representa fins al 40% del pressupost públic. Això comporta que aquells diners que es podrien invertir en educació, sanitat, creació d'ocupació, etc. s'han de transferir, mes a mes, als governs i als bancs dels països del Nord.

b. Expansió de les Empreses Transnacionals (ETN): Les principals ETN del planeta tenen la seva casa matriu als països del Nord. De fet, 96 de les empreses ubicades en la llista de les cent primeres del "rànquing de multinacionals" elaborat per la revista Fortune pertanyen als EUA, a Europa o a Japó¹.

¹ Els únics països del Sud representats en aquest rànquing són Mèxic i Xina.

Tots els països del món, tant del Nord com del Sud, competeixen per atreure la inversió de les ETN. Però aquesta inversió no segueix la mateixa lògica ni té els mateixos efectes al Nord que al Sud. En primer lloc, les ETN inverteixen al Sud, no tant per penetrar en grans mercats, sinó perquè allà poden pagar salaris més baixos, poden extreure matèries primeres més barates o perquè la regulació mediambiental és més tova. En segon lloc, les ETN que es desplacen als països del Sud repatrien la majoria dels beneficis obtinguts. Per exemple, de cada 10 € que guanya Repsol-YPF a Argentina, en reinverteix dos en aquest país i en retorna vuit cap als països centrals. En tercer lloc, les ETN no acostumen a transferir tecnologia al Sud ja que, mitjançant sistemes de patents i altres mecanismes, eviten que la població del Sud pugui desenvolupar una tecnologia amb la qual els puguin fer la competència². Aquests i altres factors ens indiquen que, malgrat sovint se'n dibuixa a les grans empreses com agents de desenvolupament, l'activitat de les ETN als països del Sud, per regla general, esdevé una seriosa obstrucció del desenvolupament.

c. El sistema de comerç internacional: El sistema comercial actual reflecteix i reproduïx la desigualtat Nord-Sud, en primer lloc, perquè tot hi haver-hi molta més població als països del Sud, el major percentatge del comerç beneficia el Nord del planeta. Concretament, els països del Nord estableixen el 80% de les seves relacions comercials entre ells, mentre que els països del Sud realitzen també el 80% del seu comerç amb els països del Nord. Això ens indica clarament que el sistema de producció i intercanvi internacional està pensat per satisfer, sobretot, les necessitats dels països del Nord. De fet, són molts els països del Sud que han desenvolupat economies orientades a l'exportació i que, per tant, planifiquen la seva producció i l'explotació dels seus recursos en funció dels mercats i de la demanda externa. Això pot arribar a desencadenar situacions aberrants com la que va patir Argentina a principis d'aquest mil·lenni: un dels països del món més rics en aliments, arran d'haver optat per un model agroexportador a la dècada dels noranta, no podia evitar que la seva població morís -literalment- de fam.

Per altra banda, el sistema de comerç internacional actual es fonamenta en el que es coneix com a "intercanvi desigual". L'equació de l'intercanvi desigual és ben senzilla: els articles del Centre són cars i els de la Perifèria barats, la qual cosa genera un important dèficit comercial als països del Sud. Aquesta diferència de preus no recau tant en el tipus de productes com en les diferències salarials entre els països -tinguem en compte que els salaris són un dels components més importants del preu dels productes. De fet, els baixos salaris del Sud i el consegüent baix poder adquisitiu de la seva població és una de les principals raons que molts països del Sud -com dèiem en el paràgraf anterior- orientin la seva economia a l'exportació. S'entra així en un cercle viciós del qual és difícil sortir-ne.

Gràfica 2. Caiguda dels preus del cafè a Etiòpia
Font: Informe del Desenvolupament Humà 2005

Finalment, la competència comercial internacional, a mesura que s'agreuja, comporta que els preus internacionals de molts productes baixin. Així s'ha fet palès, sobretot, en productes bàsics com les matèries primeres o els productes agrícoles. Com a conseqüència d'aquesta tendència, els productors de molts països del Sud treballen més que fa uns anys, però cobren menys. Un dels sectors més

² Algunes ETN no només usen les patents per evitar transferir coneixement, sinó que ho fan per apropiari-se de coneixement, recursos i béns naturals que no els pertanyen. Per exemple, recentment Procter and Gamble va patentar unes llavors de fesols que es produïen a Mèxic i, consegüentment, els camperols mexicans han de pagar per adquirir les llavors "de tota la vida". A aquest fenomen se'l coneix com biopirateria.

castigats per aquesta dinàmica ha estat el del cafè. Una dada esclaridora al respecte és que en els anys vuitanta els productors del cafè guanyaven una tercera part del preu final del cafè i actualment només ingressen una dècima part³. En la gràfica anterior es mostra com a Etiòpia han augmentat les tones de cafè exportades i, contradictòriament, han minvat dràsticament els ingressos.

Conclusió

Tot programa d'Educació pel Desenvolupament se sustenta, de manera més o menys explícita, en una o unes quantes teories sobre el desenvolupament i les desigualtats mundials. Arran de l'orientació a la pràctica de l'EpD, és important reflexionar críticament -tant individualment com amb l'alumnat- sobre aquestes teories. Tinguem present que tota acció es fonamenta en una diagnosi de les problemàtiques sobre les que s'actua i que, a més, l'acció és més constant i eficaç si se sustenta en una bona teoria i enfoca de manera encertada les causes de les problemàtiques.

En aquest article hem argumentat que les desigualtats Nord-Sud estan més relacionades amb l'ordre econòmic internacional actual, que amb factors purament endògens dels països del Sud. Una implicació política d'aquesta teoria és que si les causes del subdesenvolupament no es troben només en la població del Sud, els programes de desenvolupament no es poden limitar a la transformació del Sud. Per tant, en el terreny de l'acció, les explicacions del subdesenvolupament que hem sostingut contradiuen, en molts aspectes, la lògica de la coneguda paràbola de la "canya i el peix". Dit de manera més clara, actualment no n'hi ha prou amb oferir una canya i un curs de pesca als pobres, quan el llac, el riu i el mar han estat privatitzats.

Sense dubte, trencar amb el cercle del subdesenvolupament en què estan inserits molts països del Sud és una qüestió molt complexa. No obstant, els educadors i educadores podem aportar el nostre gra d'arena al trencament d'aquest cercle. Concretament, tenim la possibilitat d'incidir en moltes consciències i assenyalar la part de responsabilitat que el Nord -i, en general, l'ordre econòmic mundial- té sobre el subdesenvolupament del Sud. En definitiva, l'EpD, en cas que incideixi en les diferents dimensions de l'aprenentatge (coneixement, reflexivitat, actituds i valors), pot contribuir a desencadenar, tant al Nord com al Sud, un compromís i una participació orientada a revertir els desequilibris mundials actuals. □

Recursos

Hi ha un seguit de recursos que ens poden facilitar l'explicació de les desigualtats Nord-Sud a l'aula:

- La Carpeta Solidària de l'STEI-i (www.stei-i.org/solidaritat.htm)
- El Maletí de Formació de l'ODG (www.observatorideute.org)
- Les dinàmiques d'Edualter (www.pangea.org/edualter)

La societat civil impulsa campanyes per combatre les desigualtats Nord-Sud, com per exemple:

- Campanya "Qui déu a qui" (www.quideuaqui.org)

³ Caldria afegir que aquest fenomen no es tradueix sempre en un descens del preu del producte final, de manera que qui en resulta beneficiat no són tant els consumidors com els intermediaris i les grans ETN.